

Ткач І. Причини виникнення та наслідки циклічних коливань або криз для національних економік [Електронний ресурс] / Іван Ткач, Олена Дубровіна // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — С. 164-176. — Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14timdne.pdf>.

УДК 338

JEL Classification: H70

Іван Ткач

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, Україна

e-mail: tkach9@ukr.net

к.е.н., начальник кафедри економіки та фінансового забезпечення

Олена Дубровіна

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

вул. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, Україна

e-mail: edubrovina@i.ua

*начальник відділу, відділ економічної безпеки та детінізації економіки департаменту
макроекономічного прогнозування*

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ЦИКЛІЧНИХ КОЛИВАНЬ АБО КРИЗ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

***Анотація.** У статті розкрито поняття економічного циклу. Узагальнено основні теорії та принципи циклічності економіки, які існують в сучасній економічній теорії. Викладено основи наукових та ненаукових підходів до розкриття причин виникнення криз. Проаналізовано причини виникнення світових економічних криз та їх наслідки. Наведено антикризовий інструментарій, що застосовувався в економіках різних країн з метою подолання наслідків криз. Наведено результати моніторингу деяких макропоказників економічного розвитку України, диспропорції у зміні яких стали чинниками поглиблення кризових явищ в економіці країни. Зроблено висновок, що у разі збереження основних макроекономічних диспропорцій розвитку розраховувати на прискорене економічне зростання економіки України у середньостроковій перспективі не варто. Надано пропозиції щодо основних орієнтирів у політиці виведення України з економічної кризи.*

***Ключові слова:** світова криза, економічний цикл, антикризове управління.*

**Іван Ткач,
Олена Дубровіна**

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ ЦИКЛИЧЕСКИХ КОЛЕБАНИИ ИЛИ КРИЗИСОВ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК

***Аннотация.** В статье раскрыто понятие экономического цикла. Обобщены основные теории и принципы цикличности экономики, существующие в современной экономической теории. Изложены основы научных и ненаучных подходов к раскрытию*

Tkach I., Dubrovina O. (2014). Reasons of emergence and consequences of cyclic vibrations or crisis for national economies [Prychyny vynyknennya ta naslidky tsyklichnykh kolyvan' abo kryz dlya natsional'nykh ekonomik]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State* [online]. 10 (1), p. 164-176. [Accessed May 2014]. Available from: <<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14timdne.pdf>>.

причин возникновения кризисов. Проанализированы причины возникновения мировых экономических кризисов и их последствия. Приведен антикризисный инструментарий, применявшийся в экономиках разных стран с целью преодоления последствий кризисов. Приведены результаты мониторинга некоторых макропоказателей экономического развития Украины, диспропорции, в изменении которых стали факторами углубления кризисных явлений в экономике страны. Сделан вывод, что в случае сохранения основных макроэкономических диспропорций развития рассчитывать на ускоренный экономический рост экономики Украины в среднесрочной перспективе не стоит. Даны предложения по основным ориентирам в политике вывода Украины из экономического кризиса.

Ключевые слова: мировой кризис, экономический цикл, антикризисное управление.

Ivan Tkach

National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy,
28 Povitroflotskyi aven, Kyiv, Ukraine

e-mail: tkach9@ukr.net

PhD, Head of the Department of Economics and financial support

Olena Dubrovina

Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine,
12/2 Hrushevskoho st., 01008, Kyiv, Ukraine

e-mail: edubrovina@i.ua

Head of the Division of Economic Security and Unshadowing of the Department of Macroeconomic Forecasting

REASONS OF EMERGENCE AND CONSEQUENCES OF CYCLIC VIBRATIONS OR CRISIS FOR NATIONAL ECONOMIES

Abstract. *The article describes the concept of the economic cycle. It summarizes the basic theories and principles of economy cyclic recurrence that exist in the modern economic theory. The article presents the basis for scientific and non-scientific approaches for disclosure of the causes of the crises and gives the analysis of the reasons and consequences of the global crises. The article also describes the management tools that are used in economies of different countries to overcome the crisis. It overviews the results of some macroeconomic indicators of economic development of Ukraine monitoring, which disparities in changes were the factors in crisis deepening in the economy. The conclusion highlights that in case of remaining of key macroeconomic balances the rapid economic growth of the Ukrainian economy in the mid-term period is less expected. The article provides the suggestions regarding the basic guidelines of Ukraine economic crisis management policy.*

Keywords: *world crisis, economic cycle, crisis management tools.*

“Увесь світ – це вічна гойдалка... Навіть стійкість – і вона ніщо інше, як ослаблене та уповільнене гойдання. Я не в змозі закріпити предмет, що зображую. Він крокує навмання, погойдуючись, хмільний від народження, адже таким його створила природа”

Мішель Монтень

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми. Історія функціонування ринкової економіки, як і будь-якої економічної системи, не є рівномірною і безперервною. Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про циклічний характер економічного розвитку. Коливання фаз (підвищення, зниження) супроводжується істотними змінами у структурі економіки, динаміці цін, обсягах виробництва, співвідношенні продуктивності праці і доходів, нагромадженні та споживанні. Світова економічна практика виробила цілий арсенал інструментаріїв з подолання кризових явищ, але на сьогодні вони неефективні.

З'ясування причин і типів циклічних коливань в економіці, сутності та структури самого циклу дасть змогу з'ясувати і причини економічної кризи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З 1825 р. капіталістична система господарства з певною періодичністю переживає кризи, які проявляються у надвиробництві товарів і неможливості їх реалізації, що зумовлює спад виробництва, зростання кількості безробітних, погіршення життєвого рівня населення тощо. З часу першої економічної кризи представники різних напрямів і шкіл політичної економії, а згодом економічної науки намагалися з'ясувати причини циклічного характеру виробництва, і насамперед, криз.

Сучасна наукова думка має велику кількість наукових підходів до визначення економічних циклів (близько 1400 різних типів циклічності з тривалістю дії від 1-2 днів до 1000 р.). Такі учені, як К. Жуглар, Д. Кейнс, Дж. Кітчин, Л. Клейн, М. Кондратьєв [1], Г. Колодко [2], С. Кузнець, Р. Лукас, Т. Мальтус, Г. Мюрдаль, К. Маркс, І. Пригожин [3], С. Подолинський, Р. Солоу, Є. Слуцький, В. Тимошенко, М. Туган-Барановський, А. Чижевський [4], Й. Шумпетер, М. Фрідман, Ф. Хайек та інші [5, с. 261, 6, 7], виділили найбільш важливі кризи, а саме:

– цикли Дж. Кітчина – короткострокові (малі) цикли ринкової кон'юнктури в 3-5 роки. Їх зазвичай пов'язують з порушенням і відновленням рівноваги на товарному ринку внаслідок періодичного масового оновлення номенклатури продукції;

– цикли К. Жуглара – середньострокові (промислові, ділові, бізнес) економічні цикли тривалістю близько 10 років. Саме протягом такого періоду часу в середньому функціонує основний капітал у виробництві. Заміна зношеного основного капіталу в економіці йде безперервно, але зовсім не рівномірно, оскільки знаходиться під визначальним впливом науково-технічного прогресу. Цей процес поєднується з потоком інвестицій, який, у свою чергу, залежить від інфляції та рівня зайнятості;

– цикли М. Кондратьєва – довгохвильові (великі) цикли, що охоплюють приблизно 50 років. Їх існування пов'язане з необхідністю зміни базової інфраструктури господарства: мостів, доріг, будівель і споруд, які служать в середньому 40-60 років.

Метою статті є аналіз причин виникнення світових економічних криз, їх наслідків та надання пропозицій щодо антикризового інструментарію подолання кризових явищ в економіці.

Викладення основного матеріалу. Історія економічних періодичних криз надвиробництва бере початок з 1788 р. з економічної кризи у Франції. Економічна криза призвела до політичного колапсу, і в 1792 р. почалася Велика французька революція. У 1825 р. – криза у Великій Британії, яка вже тоді була промисловою країною з найрозвинутішою економікою. Промислова криза відбулась у 1836 р., окрім Великобританії вона охопила вже й США. У промислову кризу 1847 р. були вже втягнуті не тільки Англія та США, але й Франція і Німеччина. Наступного 1848 р. всю Європу охопила Велика буржуазна революція. Криза 1857 р. стала вже світовою економічною кризою, що охопила усі головні країни світу. Світові економічні кризи були в 1907, 1920, 1929-1933, 1937, 1948-1949, 1953-1954, 1957-1958, 1960-1961, 1969-1970, 1973-1975, 1979-1982, 1990-1991, 1997, 2008 роках і сьогодні [8, 9].

Тільки в США з 1854 року до 90-х рр. XX ст. відбулося понад 25 криз і спадів виробництва, у середньому разом з депресіями вони тривали 18 місяців, а фази пожвавлення і піднесення – 33 місяці.

Світова економічна криза 1929-1933 років була найбільшою за своїми наслідками для світового господарства: сукупний обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 46%, виплавка сталі та чавуну зменшилася на 62%, видобуток вугілля – на 31%, зовнішньоторговельний оборот – на 67%, кількість безробітних становила 26 млн. осіб, або 1/4 всіх зайнятих, вартість цінних паперів на біржах знизилася на 60-75% [10].

Особливостями цієї світової кризи були: тривалий спад виробництва; переплетіння промислової та аграрної кризи; переплетіння кредитної, валютної і фінансової криз; масовість банкрутств малого та великого бізнесу.

Криза – з погляду науки про управління – це переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, коли вона опиняється під впливом зовнішніх чи внутрішніх чинників одночасно, що вимагає якісно нового реагування з її боку. З погляду циклічності розвитку ринкової економіки економічна криза – це фаза економічного циклу, під час якої відбувається різке відновлення порушених відтворювальних пропорцій внаслідок спаду виробництва, недовантаження виробничих потужностей, зростання безробіття тощо [10]. Криза є багатоаспектною (криза надвиробництва, платіжна, фінансова, валютна тощо), а її виникнення спричинене комплексом внутрішніх суперечностей.

Серед численних спроб розкрити причини криз можна виділити наукові та ненаукові підходи. Ненауковими підходами циклічність пояснюється появою плям на Сонці, ритмом руху Венери тощо.

Наукові підходи застосовували представники класичної школи політичної економії. Д. Рікардо причиною криз вважав несправедливість у розподілі багатства. Ж. Сей стверджував, що пропозиція породжує власний попит, і кризи в усій економіці неможливі, а можуть відбуватися лише в окремих регіонах або на окремих ринках товарів.

Мальтус Т. вважав, що попит має тенденцію постійно відставати від пропозиції, оскільки робітники на свою зарплату купують лише частину продукції. Якщо доходів цих осіб недостатньо, може виникнути криза надвиробництва.

Подібної думки дотримувався С. де Сімонді. Крім того, він пояснював кризи недоспоживанням народних мас, невідповідністю між виробництвом і споживанням.

Теорію недоспоживання, зокрема привласнення надмірно високої частки багатими і заощадливими людьми (порівняно з тим, що може бути інвестовано), пізніше підтримували Дж. Гобсон, В. Фостер тощо.

Уперше системно проаналізував економічні цикли і кризи (як основний їх елемент) К. Маркс, піддавши конструктивній критиці погляди своїх попередників. Головною причиною цих явищ він називав основну суперечність капіталістичного способу виробництва – між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичним характером привласнення його результатів. Формами прояву економічної кризи вважав суперечності між виробництвом і споживанням, між організацією виробництва на окремому підприємстві та відсутністю такої організації в усьому суспільстві (анархія виробництва), між працею і капіталом.

Український економіст М. Туган-Барановський причину виникнення криз вбачав у диспропорції між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва. Він вважав, що потрібне раціональне регулювання інвестицій.

Дж. Кейнс пояснював економічні кризи дією основного психологічного закону, згідно з яким люди “схильні, як правило, збільшувати споживання зі зростанням доходів, але не такою мірою, якою зростає дохід”. Конкретнішими причинами криз він називав недостатній рівень платоспроможного (“ефективного”) попиту, який необхідно збільшувати за допомогою різноманітних методів економічної політики, зокрема шляхом зростання державних витрат. Психологічну теорію економічних криз (зокрема, дію психологічного

чинника, оптимістичного настрою населення) відстоював англійський економіст Артур Пігу (1877-1969) тощо.

Представники неокласичного напрямку, навпаки, стверджують, що маніпулювання економічним попитом з боку держави призводить до порушень ринкового механізму саморегулювання економіки, рівноваги в економічній системі. Причинами криз, на їхню думку, є зростання державних витрат, експансія і стимулювання банківського кредиту, динаміка грошової маси (М. Фрідмен, Р. Хоутрі тощо), надмірне інвестування економіки (Л. Мізес та Ф. Хаєк), незбалансованість попиту і пропозиції грошей тощо (І. Фішер).

Причинами економічних криз американські економісти Й. Шумпетер та Е. Хансен вважали технічні винаходи (залізниця, автомобілі та ін.); Н. Калдор – розрив у динаміці інвестицій та заощаджень.

У табл. 1 узагальнено основні теорії та принципи циклічності економіки, які існують в сучасній економічній теорії.

Таблиця 1

Теорії та принципи циклічності економіки

Автори і прихильники	Характер теорії	Принципи циклічності
У. Дженвонс	Теорія космічних факторів “сонячних плям”	Виникнення економічних циклів пов’язане з 10-річним циклом сонячної активності.
У. Беверидж, В. Зомбарт	Теорія зовнішніх природно-кліматичних факторів	Вплив природних і кліматичних умов на урожайність.
В. Парето, А. Пігу	Психологічна теорія	Чередування періодів оптимізму та песимізму в господарській діяльності людей.
Т. Мальтус, Ж. Сисмонді, Д. Гобсон, Фостер, Кетчінгс	Теорія недоспоживання населення	У суспільстві процвітають оцадливі й багаті, а їм властиво менше споживати і більше заощаджувати, накопичувати. Причина циклу – в занадто великій частці доходу багатих і оцадливих людей порівняно з тим, що може бути інвестовано.
М. Туган-Барановський, Л. Мізес, Ф. Хаєк	Теорія надмірного накопичення капіталу (інвестування)	Виробництво засобів виробництва істотно випереджає виробництво товарів народного споживання. Причиною рецесії є надмірне, а не недостатнє інвестування.
Й. Шумпетер	Теорія нововведень	Нерівномірність та хвилеподібність впровадження досягнень НТП в економіку як наслідок циклічності.
Р. Хоутрі, І. Фішер	Кредитно-грошова теорія	Порушення в кредитно-грошовій сфері. Експансія банківського кредиту.
К. Маркс	Теорія промислових циклів	Кризи – неминучі супутники капіталізму, через які тимчасово вирішуються його суперечності й усуваються диспропорції, які накопичилися.
Д.М. Кейнс	Кейнсіанська теорія	Надлишок заощаджень і нестача інвестицій.
М. Фрідман	Грошова теорія	Нестабільність грошового обігу.

Примітка: узагальнено автором [5, 6, 7].

Синтезуючи сучасні напрацювання науковців щодо характеристик криз, визначимо основні закономірності їх виникнення та розвитку, що мали місце за останні 200 років (табл. 2).

Таблиця 2

Світові економічні кризи: періоди, причини та їх характеристика

Період, тривалість та назва кризи	Причини виникнення кризи	Характеристика кризи
1788-1792 рр. 5 років, економічна криза у Франції	Мануфактурне перевиробництво, неврожай зернових.	Політичний колапс. Відбулася Велика французька буржуазна революція. Державний борг збільшився у кілька разів.
1820-1825 рр. 6 років, Перша міжнародна фінансова криза	Масові спекуляції із золотом та сріблом на фондовій біржі Англії.	Експансія ощадних банків. Промисловий переворот спричинив розорення ремісників
1836-1843 рр. 8 років, Фондова криза в Англії	У 1836 році неврожай кукурудзи. Суттєве скорочення міжнародних золотих резервів Банку Англії, підняття дисконтної ставки, криза на британському фондовому ринку.	Диверсифікація банківської системи Великобританії. Виникнення чартизму. Створено Асоціацію боротьби проти хлібних законів.
1846-1847 рр. 2 роки, Фондова криза в Європі	Неврожайні 1846-1847 роки, дорожнеча, безробіття. Фондова криза перекинулася на банківську систему Англії, Німеччини та Голландії.	Революції в Франції, Австрії, Німеччині, Угорщині, Бельгії, Іспанії, Швейцарії. Загострення соціальної боротьби, розмаху народних виступів і бурхливого піднесення національно-визвольних рухів.
1857-1860 рр. 4 роки, Перша світова економічна криза	Почалася в США. Причина – масові банкрутства залізничних компаній і обвал ринку акцій, колапс на фондовому ринку.	Перша світова циклічна криза, яка засвідчила загострення основних суперечностей між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів у кількох країнах.
1861-1865 рр. 5 років, Валютна криза в США	Початок Громадянської війни США.	Банки США припинили обмін банкнот на золото і срібло.
1907-1908 рр. 2 роки, криза фондової біржі в Нью-Йорку	Банк Англії підняв дисконтну ставку. Це призвело до впливу капіталу із США.	Значний вплив капіталу із США на Нью-Йоркській фондовій біржі спровокував обвал ціни акцій. Банк Англії підняв дисконтну ставку з 3,5% до 6% з метою поповнення золотих резервів.
1914-1918 рр. 5 років, Міжнародна фінансова криза	Викликана початком Першої світової війни.	Поряд з усіма державами Європи у війну були втягнуті США, Японія та інші країни світу. Війна принесла в Європу економічний розлад та величезні матеріальні та людські втрати.
1929-1933 рр. 5 років, Велика депресія	24 жовтня 1929 року (Чорний четвер) обвалилися всі фондові індекси на американських біржах. Кризі передувало скорочення виробництва в країнах, що розвиваються.	24 жовтня 1929 р. на Нью-Йоркській фондовій біржі було зафіксоване різке падіння вартості акцій – на 60-70%. Золотий стандарт щодо основних світових валют скасували. В деяких країнах промисловість скоротилася удвічі, колосальних масштабів сягнуло безробіття.
1973-1975 рр. 3 роки, Перша енергетична криза	Країни-члени ОПЕК знизили обсяги видобутку нафти. 16 жовтня 1973 року ціна бареля нафти піднялася на 67% –	Характерною рисою цієї кризи було переплетіння її з глибокими структурними кризами, що вразили найважливіші сфери виробництва – енергетику, сировинні галузі, включаючи сільське господарство, а

Період, тривалість та назва кризи	Причини виникнення кризи	Характеристика кризи
	з 3 дол. США до 5 дол. США. В 1974 році вартість нафти досягла 12 дол. США.	також валютну систему. Відзначилася високим рівнем інфляції, що призвело до росту дефіциту платіжного балансу розвинених країн-імпортерів нафти.
1987-1991 рр. 5 років, Чорний понеділок	Обвалився американський фондовий індекс Dow Jones Industrial на 22,6%. Слідом за американським ринком провалилися ринки Австралії, Канади, Гонконгу.	Різке збільшення обсягів спекулятивних угод стало короткостроковим фактором біржового буму. Відрив показників фондової біржі від економічно обґрунтованих рівнів досяг загрозливих масштабів.
1994-1995 рр. 2 роки, Мексиканська криза	Втеча іноземного капіталу з Мексики. Криза банківської системи.	Причиною економічних негараздів стали серйозні структурні деформації мексиканської економіки – величезний зовнішній борг, розвиток експортно-орієнтованих простих складальних виробництв, хронічний дефіцит платіжного балансу, перевага портфельних інвестицій.
1997 рік 1 рік, Азіатська криза	Наймасштабніше падіння азіатського фондового ринку. Причина – девальвація національних валют регіону та високий рівень дефіциту платіжного балансу країн Південно-Східної Азії.	Виділяють такі сценарії розвитку кризи, що були спровоковані зовнішніми чинниками. Перший – криза була спровокована Китаєм, який намагався послабити економічний розвиток цих країн і отримати додаткові переваги на азіатському просторі. Другий – криза виникла у результаті переходу Гонконгу під юрисдикцію Китаю. Третій – криза була ініційована США з метою підриву економічного розвитку Азійських країн та стрімкого економічного розвитку Китаю. Четвертий – криза була породжена внаслідок комбінації трьох складових: застоєм економіки Японії, фіксацією національних валют до американського долара, малодієвими програмами МВФ щодо відновлення стабільності у постраждалих країнах.
1998-1999 рр. 2 роки, Російська криза	Величезний державний борг Росії, низькі світові ціни на сировину і піраміда державних короткострокових облігацій, за якими уряд РФ не зміг розрахуватися вчасно.	Призупинення емісій державних казначейських зобов'язань. Заява уряду Росії про призупинення емісій державних казначейських зобов'язань. Дефолт та впровадження 90-денного мораторію за сплатою іноземних кредитів. Знецінення рубля утричі по відношенню до долара США. Падіння фондового ринку.
2007 р. початок, 2008-2009 рр. пік кризи, і на сьогодні Міжнародна фінансово-економічна криза	Через масові неповернення кредитів банки почали виставляти на продаж заставне житло, що призвело до обвалу цін на ринку нерухомості. Почалася іпотечна (кредитна) криза у США. Це призвело до банкрутства найбільшого іпотечного банку "LEHMAN BROTHERS" у вересні 2008 року та обвалу на фондових ринках США. Криза ринку нерухомості паралельно зачепила ринки різних груп товарів, які кредитувалися, що призвело до зниження обсягів продажу на цих традиційних ринках.	Перша хвиля поширилась у 2007 році, коли на світових фондових ринках відбулося перше падіння фондових індексів провідних банків та фінансових компаній. За таких обставин спекулятивний капітал перейшов із ринків розвинених країн до країн з економіками, що розвиваються, які продовжували демонструвати високі темпи зростання та прибутковості. Друга хвиля стартувала на початку 2008 року, коли падіння фондових ринків світу зумовило переорієнтацію фінансових потоків з одних активів в інші, зокрема сировинні та енергетичні. Третю хвилю світової кризи ми спостерігаємо тепер. Наслідками цього етапу світової фінансової кризи стала серія банкрутств провідних світових фінансових компаній та поширення фінансової кризи на реальний сектор світового господарства, падіння попиту на світових ринках та, як результат, обвал цін на сировинних ринках, стагнація провідних економічних систем.

Примітка: узагальнено автором [5, 6, 7, 10, 15].

Отже, основними закономірностями виникнення кризових явищ в економіці країн є:

- серйозні структурні деформації економіки країни;
- економічна суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів;
- зростання масштабів виробництва із звуженням платоспроможного попиту населення;
- зростання обсягу державного боргу;
- недостатня стійкість банківської системи;
- розвиток експортно-орієнтованих простих складальних виробництв;
- хронічний дефіцит платіжного балансу;
- перевага портфельних інвестицій;
- політична нестабільність в країні;
- спекуляції в фінансових інститутах тощо.

Розуміння цих причин дасть змогу зменшити ризики виникнення макроекономічної нестабільності в Україні, виявити початкові прояви криз та процесу поширення кризових явищ в Україні та окреслити перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності.

Наведемо результати моніторингу деяких макропоказників економічного розвитку України, диспропорції у зміні яких, фактично, стали чинниками поглиблення кризових явищ в економіці країни.

1. Триваюче зниження економічної активності у світі внаслідок наявності фінансових проблем та розгортання рецесійних процесів в світі, яке супроводжувалось поглибленням негативної динаміки зовнішнього попиту, мало ключовий вплив на уповільнення економічного зростання України (ріст у 2012 р. лише на 0,2% проти зростання на 5,2% у 2011 р.) та розбалансування основних макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Значна експортна залежність в умовах погіршення зовнішньоекономічних умов та зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробників на внутрішньому ринку мали наслідком поглиблення розриву між темпами зростання економіки України та економік країн, що розвиваються – різниця збільшилась до 4,7% проти 1% у 2011 р. (Довідково: темп зростання ВВП групи країн, що розвиваються, становив 6,4% у 2011 р. та 5,1% у 2012 р. [11]).

Крім того, розширення внутрішнього попиту (за розрахунками Мінекономрозвитку, внесок у зростання ВВП за рахунок розширення внутрішнього попиту за підсумками 2012 року становив 5,2%), що спостерігалось у 2012 р., більшою мірою стимулювало імпорт, а не внутрішньо-орієнтовані види економічної діяльності. Як наслідок, посилилась тенденція до погіршення сальдо поточного рахунку платіжного балансу, яке у 2012 р. збільшилось до 6,3% ВВП (у 2011 р. – 2,2% ВВП, у 2010 р. – 1,5% ВВП).

2. Дестимулюючим чинником економічного розвитку в країні також є структурні диспропорції у формуванні витрат на оплату праці. Зокрема, спостерігалось збільшення розриву між темпами зростання винагороди за працю та її продуктивності: за 2012 р. реальна заробітна плата зросла на 14,4%, тоді як продуктивність праці збільшилась лише на 0,1%, що в умовах зниження економічної активності та нестачі кредитних ресурсів призводить до збільшення собівартості виготовленої продукції й, відповідно, до зниження рівня цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників.

3. Формування неефективного вторинного розподілу доходів в економіці. Не дивлячись на високі темпи підвищення заробітної плати, темпи зростання обсягу соціальних допомог та інших поточних трансферів населенню у 2012 р. були більшими, що викривляло структуру доходів населення та знижувало їх мотивацію до праці (обсяг отриманої заробітної плати населенням був лише у 1,3 рази вищим за обсяг отриманої соціальної допомоги). Зазначене також створювало додаткові ризики щодо утворення дефіциту фінансових ресурсів у соціальних фондах, які є джерелом соціальних виплат. (Довідково: із

загального обсягу надходжень до Пенсійного фонду у 2012 р. власні надходження склали 71% (у 2011 р. – 70,4%) [14].

Внаслідок збільшення доходів населення та зниження схильності населення до заощаджень наявні доходи населення у 2012 р. порівняно із 2011 р. збільшилися на 10,3%, що перевищило темп зростання ВВП. Відношення наявного доходу населення досягло 77,4% ВВП (проти 76% у 2011 р.) [14].

Таблиця 3

Основні макроекономічні показники України

(темпи приросту/зниження, %)

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Номинальний ВВП (у фактичних цінах), млрд. грн.	720,7	948,1	913,3	1082,6	1302,1	1459,1
Реальний ВВП (у постійних цінах 2007 р.)	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2	0,2
Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	16,6	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2
Індекс цін виробників промислової продукції (до грудня попереднього року)	23,3	23,0	14,3	18,7	14,2	0,3
Індекси промислової продукції	107,6	94,8	78,1	111,2	108,0	99,5
Рівень безробіття (за методологією МОП), у середньому за період, у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	12,5	6,3	-9,2	10,2	8,7	14,4
Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року	14,8	7,6	-10,0	17,1	8,0	13,9
Продуктивність праці, у цілому по економіці, у % до відповідного періоду	106,7	102,0	88,5	103,7	104,9	100,1
Дефіцит/профіцит зведеного бюджету України, у % до ВВП	-1,1	-1,5	-4,1	-6,0	-1,8	-3,6
Рахунок поточних операцій платіжного балансу, у % до ВВП	-3,7	-7,1	-1,7	-2,2	-6,3	-8,1

Примітка: узагальнено автором [14]

4. Несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура та нестача кредитних ресурсів негативно вплинули на динаміку промислового виробництва (зниження на 0,5% проти зростання на 8% у 2011 році). Промисловість України є суттєво залежною від зовнішньоекономічної кон'юнктури. Як наслідок, рентабельність операційної діяльності промислових підприємств знизилась з 4,7% у 2011 р. до 3,3% у 2012 р. У січні-грудні 2013 р. зростання виробництва показали лише три види промислової діяльності: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (на 11,6%) та виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (на 2,6%), добувна промисловість і розроблення кар'єрів (на 0,4 %) [14]. Всі інші галузі промисловості скоротили обсяги виробництва.

(Довідково: індекс промислового виробництва РФ у 2012 р. зріс на 2,6%, Білорусі – на 5,8%, індекс промислової продукції Казахстану виріс на 0,7%, ВДВ промисловості Китаю збільшилася на 10,3%).

Серед чинників, що формували динаміку промислового виробництва, насамперед, слід відзначити наступні [12]:

– несприятлива для українських виробників кон'юнктура світових товарних ринків;

- високі ціни на імпортовану сировину для окремих галузей промисловості;
- заходи, застосовані Російською Федерацією для захисту власного ринку, та низка політично мотивованих дискримінаційних дій щодо українських експортерів;
- високий рівень внутрішнього споживчого попиту;
- скорочення інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання.

5. Складна економічна ситуація обумовила посилення традиційних проблем фіскального сектору і актуалізацію нових ризиків. Передусім, вони були обумовлені закономірним посиленням дисбалансів на різних рівнях системи державних фінансів України, що сформувало низку похідних проблем. Серед них:

А. Випереджаюче зростання видатків державного бюджету над доходами. Оскільки доходи держбюджету протягом січня-листопада 2013 р. зросли на 1%, а касові видатки – на 3,4%, закономірним наслідком такого розриву стало зростання дефіциту бюджету. У січні-листопаді 2013 р. дефіцит державного бюджету становив 46,5 млрд грн, що відчутно вище, ніж в аналогічному періоді 2012 р. Враховуючи, що через низьку інфляцію зростання номінального ВВП буде мінімальним, відношення дефіциту до ВВП за підсумком року також помітно зросте [14].

Б. Впровадження квазігрошових форм фінансування окремих державних видатків та зобов'язань. Наприкінці 2012 р. бюджетну заборгованість, зокрема за компенсацію різниці в тарифах на теплову енергію та водопостачання і підтверженого відшкодування ПДВ на суму понад 500 тис. грн. було дозволено погашати казначейськими фінансовими векселями. Станом на 1 січня 2013 р. граничний обсяг видачі фінансових векселів в 2013 р. затверджено в обсязі 15,6 млрд грн [13]. На 01.11.2013 процес погашення бюджетної заборгованості казначейськими векселями ще не розпочався, проте з урахуванням труднощів з наповненням державного бюджету існує ймовірність того, що така практика буде впроваджена.

В. Виникнення значних касових розривів. У 2013 р. через нижчі фактичні темпи зростання доходів бюджету порівняно з плановими, а також значні обсяги боргових зобов'язань, погашенню яких був наданий пріоритет, виникли проблеми з фінансуванням відкритих асигнувань. При цьому, якщо раніше ця проблема стосувалася лише капітальних видатків, то у 2013 р. численні інформаційні повідомлення органів місцевого самоврядування та державних бюджетних установ засвідчили, що затримка з фінансуванням торкнулася навіть захищених статей видатків державного бюджету.

Г. Подальше необгрунтоване розширення податкових пільг. На органи державної влади продовжує чинитися тиск різних груп впливу, які лобіюють запровадження нових і розширення діючих податкових пільг. При цьому пропоновані податкові ініціативи часто не містять стимулюючого потенціалу, а спрямовані лише на зменшення рівня оподаткування окремих галузей.

Г. Посилення ролі НБУ в формуванні доходної бази бюджету. НБУ здійснює підтримку доходної бази бюджету у спосіб перерахування перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами НБУ (на 01.12.2013 р. сума становила 27,3 млрд грн) та концентрації на балансі ОВДП, обсяг яких сягнув 141 млрд грн., або 60% від загального обсягу емітованих державних цінних паперів. Висока активність НБУ в наповненні державного бюджету, попри те, що частково дозволяє пом'якшити проблеми в фіскальній сфері, закладає значні валютні та інфляційні ризики для держави □12□.

Таким чином, у 2013 р. розвиток фіскальної сфери характеризувався досить суперечливими тенденціями. В умовах погіршення економічної динаміки та рекордного зростання платежів за борговими зобов'язаннями знову відновилася тенденція до поглиблення дисбалансів системи державних фінансів на всіх ланках, які періодично призводили до формування касових розривів.

6. Зниження рівня боргової безпеки у 2012 р. зумовлене, насамперед, зниженням рівня довіри до держави як емітента боргових зобов'язань в умовах погіршення економічної ситуації, розбалансування системи державних фінансів та зростання розміру державного боргу. Так, розмір державного та гарантованого державою боргу збільшився до 36,6% від

ВВП у 2012 р. проти 36,3% від ВВП у 2011 р. [14]. Варто зазначити, що розмір державного та гарантованого державою боргу України є значно нижчим, ніж у більшості розвинених країн. Водночас рівень довіри інвесторів до країни також є значно нижчим. Тому подальше нарощування розміру державного боргу може негативно впливати на умови запозичень на зовнішньому та внутрішньому ринках.

За даними Мінекономрозвитку розмір валового зовнішнього боргу по відношенню до ВВП у 2012 р. знизився (до 76,6% від ВВП проти 77,2% у 2011 р.), хоча його номінальний розмір дещо зріс (до 135 млрд дол США проти 126,2 млрд дол США у 2011 р.). Розмір офіційних резервів у 2012 р. лише на 18,2% перекивав розмір валового зовнішнього боргу (у 2011 р. – 25,2%), тобто рівень гарантування повернення зовнішніх запозичень у 2012 р. знижувався, що у подальшому негативно впливатиме на рівень довіри до українських позичальників за кордоном.

Як було показано вище, з затягуванням економічної депресії в Україні безпосередньо пов'язане з невирішеністю проблеми значної залежності національної економіки від зовнішньої кон'юнктури. Намагання поживити внутрішній попит за такої ситуації виглядають цілком логічними та обґрунтованими. Проте досягнення такого поживлення суто за рахунок "розігріву" доходів виявляється проблематичним. Адже принципово важливим є джерело забезпечення доходів.

Одна з визначальних причин неможливості поживлення економіки у 2013 р. є низька спроможність та готовність підприємств фінансувати інвестиції та залучати банківські кредити. Ринкові механізми розміщення кредитних ресурсів не завжди спроможні забезпечити фінансування пріоритетних з позиції необхідності структурного оновлення економіки галузі. Використання банками в якості основного критерію кредитування валового прибутку підприємства та ліквідної застави, що наявні насамперед в торгівлі, сировинних галузях, у сфері фінансових послуг веде до формування структури кредитування, яка не стимулює позитивні структурні зрушення, а консервує чинну структуру економіки. Як наслідок, стимулюючий ефект зростання доходів послаблюється і в його опосередкованому впливі – зростання депозитів населення у комерційних банках не веде до належного зростання кредитування структурних зрушень.

7. Значним ризиком для економічного зростання країни залишається висока частка економіки, що знаходиться в "тіні", що свідчить про складність умов для ведення легального бізнесу в країні та низьку ефективність заходів щодо детінізації національної економіки.

Отже, новітня криза гостро виявила і типові, і нетипові економічні дисбаланси для країни. І у разі збереження основних макроекономічних диспропорцій розвитку розраховувати на прискорене економічне зростання у середньостроковій перспективі не варто. А неможливість відновити належні темпи економічного зростання тягне за собою поширення негативних наслідків для наповнення державного бюджету, забезпечення стабільності банківської системи, валютного курсу, стабільного підвищення доходів пересічних громадян.

Висновки та пропозиції. Стратегічним орієнтиром політики виведення України з економічної кризи мають бути:

- забезпечення політичної стабільності в державі;
- верховенство права та реальний захист особистої власності;
- оновлення структури економічної системи на основі виявлення і активізації нових "точок зростання" – напрямів економічної діяльності, що спроможні забезпечити кумулятивний ефект відновлення зростання у суміжних галузях;
- перебудова монетарної політики держави з орієнтацією на вирішення завдань забезпечення грошово-кредитними ресурсами позитивної динаміки економічних процесів та реалізації структурних змін;
- активізація кредитування реального сектору економіки, забезпечення залучення інвестицій в реальний сектор національної економіки;

– удосконалення бюджетно-податкової політики з метою зменшення податкового тиску на корпоративний сектор як одного з чинників покращення бізнес-клімату в країні, що, у свою чергу, сприятиме зменшенню обсягів тіньової економіки;

– наближення до балансу між темпами зростання продуктивності праці та оплатою праці.

Перспективи подальших досліджень. Формування стратегії економічного зростання національної економіки України.

Використана література:

1. Комлев С. Л. Конъюнктурный институт (судьба научной школы Н. Д. Кондратьева) / С. Л. Комлев // *Репрессированная наука*. – Л.: Наука, 1991. – С. 163-180.
2. Колодко Гжегош В. Мир в движении (пер. с пол. Ю.Чайникова) / Гжегош В. Колодко. – М., “Магистр”, 2009. – 575 с.
3. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс // *Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова*. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
4. Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь / А.Л. Чижевский. – М.: Мысль, 1976 г. – 368 с.
5. Савченко А. Г. Макроекономіка : [підручник] / А. Г. Савченко – [2-е вид.]. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.
6. Мочерний С.В. Економічна теорія: [посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 656 с. (Альма-матер).
7. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): Навчальний посібник. / М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с. (Альма-матер).
8. Всемирная история: Учебник для вузов / Под ред. – Г.Б. Поляка, А.Н. Марковой. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. – 496 с.
9. Лановик Б.Д. Історія господарства: Україна і світ: Підручник / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко; За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вища шк., 1995. – 480 с.
10. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії: [підручник] / О.О. Мамалуй. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 479 с.
11. Бюлетень Міжнародного валютного фонду // *Перспективы развития мировой экономики* (ПРМЕ, апрель 2013). – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/ns/search.aspx?ewQuery=ВВП+стран+что+развиваются&Lan=rus&col=EXTRUS&submit.x=37&submit.y=3>.
12. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі. – К.: НІСД, 2013. – 65 с.
13. Про встановлення граничних обсягів видачі фінансових казначейських векселів: Постанова Кабінету Міністрів України №766 від 9.10.2013 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
14. Статистична інформація // *Державний комітет статистики України* – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

REFERENCES

1. Komlev S. L. Opportunistic Institute (the fate of the scientific school NDKondratyev) [Kon'yunktorny institut (sud'ba nauchnoy shkoly N. D. Kondrat'eva)]. *Repressirovannaya nauka – Repressed Science*, Lviv, Nauka, 1991, pp. 163-180.
2. Kolodko Gzhegosh V. World in Motion (translated Yu.Chaynikov) [*Mir v dvizhenii* (per. s pol. Yu.Chaynikova)]. Moscow, Magistr, 2009, p. 575.
3. Prigozhin I., Stengers I. Order out of Chaos : Man's new dialogue with nature [*Poryadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy*: Per. s angl.]. / Moscow, Progress, 1986, p. 432.
4. Chizhevskiy A.L. Earthly echo of solar storms [*Zemnoe ekho solnechnykh bur'*]. Moscow, Mysl, 1976, p. 368.
5. Savchenko A. H. Macroeconomics [*Makroekonomika : pidruchnyk*]. Kyiv, KNEU, 2007. – 448 s.
6. Mochernyy S.V. Economics [*Ekonomichna teoriya*]. Kyiv, Akademiya, 2001, p. 656.
7. Dovbenko M.V. Modern economic theory (Economics nobeleology) [*Suchasna ekonomichna teoriya (Ekonomichna nobelelohiya): Navchal'nyy posibnyk*]. Kyiv, Akademiya, 2005, p. 336.
8. Polyak G.B. World History [*Vsemirnaya istoriya: Uchebnik dlya vuzov*. Pod red. G.B. Polyaka, A.N. Markovoy]. Moscow, Kul'tura i sport, YuNITI, 1997, p. 496.
9. Lanovyk B.D., Matysyakevych Z.M., Mateyko R.M. The history of management : Ukraine and the World: Tutorial [*Istoriya hospodarstva: Ukrayina i svit: Pidruchnyk*]. Kyiv, Vyscha shk., 1995, p. 480.
10. Mamaluy O. O. Basic economic theory [*Osnovy ekonomichnoyi teorii: pidruchnyk*]. Kyiv, Yurinkom Inter, 2006, p. 479.
11. Bulletin of the International Monetary Fund [Byuleten' Mizhnarodnoho valyutnoho fondu]. *Perspektivy razvitiya mirovoy ekonomiki – Prospects development world economy*, 2013, available at: <https://www.imf.org/external/ns/search.aspx?ewQuery=VVP+stran+что+razvivayut+sy&Lan=rus&col=EXTRUS&submit.x=37&submit.y=3>.

12. Formation model of economic development of Ukraine in the post-crisis world [*Formuvannya modeli ekonomichnoho rozvytku Ukrainy u pisl'yakryzovomu sviti*]. Kyiv, NISD, 2013, p. 65.
13. Establishing limits on the volume of issuance of the financial treasury bills : Cabinet of Ministers of Ukraine № 766 from 09.10.2013 [*Pro vstanovlennya hranychnykh obsyahiv vydachi finansovykh kaznacheys'kykh vekseliv*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy #766 vid 9.10.2013 r.], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
14. Statistical information. The State Statistics Committee of Ukraine [Statystychna informatsiya. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy], available at: www.ukrstat.gov.ua.

Рецензія: д.е.н., проф. Андрушків Б. М.

Reviewed: Dr., Prof. Andrushkiv B. M.

Received: March, 2014

1st Revision: April, 2014

Accepted: May, 2014

